

27. Про українські школи на Волині. Вражіння. Лист до гімназиста в місті С. // Вістник Союзу визволення України. – Відень, 1917. – 19 март. (Ч. 12)
28. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. Реєнт / Ін-т історії України НАН України. – К. : [б. в.], 2003.
29. Самчук У. Волинь незабутня. Слово до ювілею 25-річчя Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (25. 5. 1977) / У. Самчук // Літопис Волині. – Вінніпег, 1977–1978. – Ч. 12. – С. 15–25.
30. Спомини народнього учителя з Волині (3 днів наступу німців і австрійців у червні 1915 р.) // Український Скиталець. Орган військової еміграції земель ЗУНР. – Відень, 1923. – Ч. 3. – С. 32–35 ; Ч. 4. – С. 32–37.
31. Степовенко М. Українські Січові Стрільці на Волині / М. Степовенко // Червона Калина: літературний збірник Українського Січового Стрілецтва / за ред. Миколи Угриня-Безгрішного. – Львів, 1918. – Ч. 1. – С. 118–126.
32. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 4405 (Союз визволення України), оп. 1, спр. 22.
33. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, ф. 4405, оп.1, спр. 70.
34. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, ф. 4465, оп.1, спр. 306.
35. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.353, оп.1, спр.7.
36. Мишуга Л. Перші хвилі української державности / Л. Мишуга. – Камінець : Стрілець, 1919.
37. Die ukrainischen Schulen in Wilhenien // Ukrainische Nachrschten. – 1916. – No. 92–93.

УДК 930.2(477):355.21(470+571)"17/18"

Тетяна Трофімук-Кирилова, Чибирак Світлана

Сучасні вітчизняні історіографічні дослідження про рекрутську повинність населення російської імперії у XVIII–XIX ст.

У статті проаналізовано наукові публікації сучасних українських дослідників про рекрутську повинність населення Російської імперії у XVIII–XIX ст. Виокремлено певні проблемно-тематичні напрями, які домінують у вітчизняній науці щодо рекрутчини. Звернено увагу на висвітлення авторами процесу виникнення й упровадження військової повинності, організації та проведення рекрутських наборів, особливостей виконання рекрутчини населенням різних частин імперії, зокрема єврейським населенням Волинської губернії. Проведено узагальнювальний огляд основних наукових розвідок, опублікованих у сучасний період, визначено головні здобутки й перспективи подальших науково-історичних дискусій щодо виконання рекрутської повинності населенням Російської імперії у XVIII–XIX ст.

Ключові слова: вітчизняна історіографія, публікації, військова повинність, рекрутський набір, Російська імперія, Волинська губернія.

Трофімук-Кирилова Татьяна, Чибирак Светлана. Современные отечественные историографические исследования о рекрутской повинности населения Российской империи в XVIII–XIX вв. В статье проанализированы научные публикации современных украинских исследователей о рекрутской повинности населения Российской империи в XVIII–XIX вв. Выделены определенные проблемно-тематические направления, доминирующие в отечественной науке относительно рекрутчины. Обращено внимание на освещение авторами процесса возникновения и внедрения воинской повинности, организации и проведения рекрутских наборов, особенностей выполнения рекрутчины населением различных частей империи, в частности и еврейским населением Волынской губернии. Проведено обобщающий обзор основных научных работ, опубликованных в современный период, определено главные достижения и перспективы дальнейших научно-исторических дискуссий по выполнению рекрутской повинности населением Российской империи в XVIII–XIX вв.

Ключевые слова: отечественная историография, публикации, воинская повинность, рекрутский набор, Российская империя, Волынская губерния.

Trofimuk-Kirilova Tetyna, Chybyrak Svitlana. Modern Domestic Historiographical Research on Recruiting Duty Population of the Russian Empire in XVIII–XIX Centuries. The article analyzes the scientific publications of modern Ukrainian researchers on recruiting duty population of the Russian Empire in XVIII–XIX centuries. Thesis there is determined problem-specific thematic areas that dominate the domestic science on recruit sets. Attention is paid to lighting authors and implementation process of the military duty, organization and recruiting, performance characteristics recruit sets populations of different parts of the empire, including the Jewish population of Volyn province. Also conducted generalized overview of the main scientific papers that appeared in the current period and identifies the key achievements and prospects of further scientific and historical discussions on the implementation levy population of the Russian Empire in XVIII–XIX centuries.

Key words: domestic historiography, publications, military duty, recruit sets, Russian empire, Volyn Gubernia.

Постановка наукової проблеми та її значення. Армія – один із найважливіших елементів держави – здійснює основні функції з охорони її територіальних інтересів та внутрішнього порядку. В умовах становлення й розвитку військової системи сучасної України актуалізується вивчення історичного досвіду в цій галузі. Сучасна українська історична наука щороку поповнюється новими історіографічними напрацюваннями, у яких висвітлюються питання і вітчизняної, і зарубіжної військової історії. Незважаючи на це, низка проблем означеної тематики й надалі потребує не лише додаткового вивчення, а й нового наукового осмислення відповідно до сучасних теоретико-методологічних підходів. Рекрутська повинність, на підставі якої в Російській імперії від початку XVIII і до середини 70-х рр. XIX ст. формувалася й функціонувала регулярна армія, є в цьому контексті цікавим об'єктом для дослідження. Це підтверджує й той факт, що останніми двома десятиріччями вітчизняні історики в монографічних виданнях, дисертаційних розвідках, статтях, виступах та наукових зібраннях, усе частіше звертаються саме до теми рекрутчини. Така ситуація вимагає узагальнення наукових здобутків у сфері дослідження рекрутської повинності населення Російської імперії у XVIII–XIX ст. та визначення кола питань, які ще не отримали ґрунтовного вивчення й потребують подальшого всебічного розроблення.

Мета розвідки – проаналізувати стан наукового розроблення проблеми рекрутської повинності як способу комплектування російської армії у XVIII–XIX ст. у роботах сучасних вітчизняних дослідників.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Під час підготовки до Північної війни (1700–1721 рр.) Петро I реформував військову систему Російської імперії: розформував дворянське та стрілецьке військо й реорганізував полки «нового строю» (солдатські, рейтарські й драгунські полки, сформовані за західноєвропейським зразком у XVII ст.), які утворили ядро нової регулярної російської армії. Військова реформа стосувалась насамперед способу комплектування збройних сил. 1699 р. проведено перший рекрутський набір і введено рекрутську повинність. Її суть полягала в тому, що всі податні стани під час спеціальних наборів мали направити певну кількість осіб (рекрутів) для проходження військової служби [5, с. 103].

Перші праці з історії рекрутчини з'явилися ще в першій половині XIX ст. Саме в дореволюційній історіографії розпочато збір і систематизацію матеріалів про рекрутську повинність. Однак контроль військового міністерства за публікаціями з історії російської армії став причиною того, що авторами перших наукових робіт про збройні сили країни XIX ст. були, головню, військові фахівці, які досліджували два аспекти рекрутчини: як систему комплектування армії і як повинність податного населення. У їхніх роботах висвітлено порядок проведення рекрутських наборів і схвально оцінено такий спосіб формування російського війська.

Радянські історики акцентували увагу на загальних питаннях військової історії Росії XIX ст.: розробленні стратегії й тактики ведення бою, організаційній структурі російського війська, її ефективності в умовах бойових дій. Вони також зверталися до висвітлення проблем, пов'язаних із проведенням рекрутських наборів, та умов перебування на службі солдатів. При цьому наголошували класовий характер рекрутської повинності й уникали виокремлення етнічного складника російського війська.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки рекрутська повинність все частіше стає об'єктом уваги дослідників. Вітчизняна історіографія характеризується тим, що рекрутчину передусім аналізують цивільні історики, котрі в спеціальних наукових розвідках вивчають різні проблеми історії рекрутської повинності в Російській імперії XIX ст., в окремих її регіонах, зокрема й на Волині. Водночас розпочалося висвітлення нових аспектів, пов'язаних із дослідженням впливу рекрутчини на соціальне, економічне, та громадське життя населення, тобто акцент поступово зміщується на вивчення рекрутської системи як соціального інституту.

У вітчизняній історичній науці рекрутчина до російської армії як наукова проблема стала предметом дисертаційної роботи [22] й низки наукових публікацій С. А. Сидорука [19–21]. У цих розвідках автор розкриває низку маловивчених аспектів військової повинності в Російській імперії в XIX ст. Дослідник проаналізував систему та специфіку організації і проведення рекрутських наборів у губерніях Правобережної України, а саме: нормативно-правову базу, за допомогою якої регулювалася рекрутська повинність; станові, етнодемографічні, соціально-психологічні, організаційні особливості її виконання населенням Правобережної України; форми протесту податних станів вказаного регіону проти рекрутчини та солдатчини. С. А. Сидорук установив, що особливе геополітичне становище регіону, відмінність його соціальної та етнічної структури від історично російських губерній, стало причиною формування окремої законодавчої бази для виконання рекрутської повинності податними населенням Правобережжя. Автор обґрунтував думку про те, що рекрутчина була

найтяжчою повинністю у «феодально-кріпосній системі», яка особливо негативно впливала на суспільне життя, «наносючи величезний удар по етнонаціональному та генетичному потенціалу українців» [22, с. 15].

Схожої думки дотримується і А. Г. Філінюк [29–30], який, аналізуючи російську інкорпораційну політику й рекрутську повинність у Правобережній Україні наприкінці XVIII – на поч. XIX ст., зробив висновок, що рекрутчина стала однією з причин виснаження та знекровлення українського народу у досліджуваний період.

Інша українська дослідниця Н. С. Мацко аналізує військову політику Російської імперії на Правобережній Україні у 1792–1874 рр., а саме вивчає функціонування військових формувань [15] і поселень [12] на Правобережній Україні та пов'язаних із цим повинностей – квартирної, гужової тощо [13; 16]. У дисертаційній роботі Н. С. Мацко розглядає рекрутчину як один із заходів, ужитий російською владою, для цілеспрямованого та поступового підкорення західних губерній, що до кінця XVIII ст. належали Речі Посполитій для включення їх у загальноімперський державний механізм [11]. В окремій статті авторка спробувала з'ясувати роль військового фактору в процесі асиміляції євреїв [14].

Питання рекрутської повинності також розробляє І. О. Ковтун, який звертає увагу на основні етапи, особливості організації та проведення рекрутських наборів серед населення Наддніпрянської України [8].

У контексті міської історії Волині XIX ст. досліджує організацію та проведення рекрутських наборів на прикладі конкретних населених пунктів О. М. Карліна [7].

Окреме місце в сучасних дослідженнях рекрутської повинності займають публікації, присвячені інституту військових кантоністів, який у Російській імперії упродовж 1805–1856 рр. еволюціонував від гарнізонних шкіл до спеціальних навчальних закладів для підготовки юнаків до військової служби.

До комплексного вивчення історії військових кантоністів російської армії з 1797 р. до середини 30-х рр. XIX ст. звернувся вітчизняний історик В. К. Ячменіхін. Учений простежив процес становлення та розвитку цього інституту, схарактеризував систему підготовки військового резерву наприкінці XVIII – на початку XIX ст. та вказав на роль військових поселень у комплектуванні армії. Також йому вдалося розкрити особливості побуту та навчання кантоністів у військових підрозділах і спеціальних школах [35].

Значний внесок у розроблення історії військових кантоністів російської армії здійснив дослідник К. М. Ячменіхін, який здійснив спробу визначити місце кантоністів у системі комплектування військових поселень та російської армії загалом. Автор комплексно зумів показати еволюцію цього інституту, враховуючи не тільки дітей військових поселенців, а й солдатських дітей. Однак, зважаючи на те, що науковець ставив за основну мету комплексний аналіз проблеми, пов'язаної передусім з історією військових поселень, інститут військових кантоністів він висвітлює лише у зв'язку з іншими категоріями військових поселенців [34].

Проблема соціально-економічного становища кантоністів в окремих військових поселеннях частково розглянута в роботах В. Л. Цубенко [31], О. О. Колєватова [9], Б. Лугового [10]. Так, до прикладу, останній дослідник, *вивчаючи історію військових поселень на території Правобережній Україні в 1836–1866 рр., обстоює думку, що вони відіграли особливу роль у політиці інкорпорації українських земель до складу Росії і загалом позитивно впливали, через спеціальну освітню систему, на підготовку підлітків-кантоністів до майбутньої служби вдіючих військових формуваннях.*

Сучасна вітчизняна історіографія характеризується також тим, що проблему рекрутської повинності вивчають не лише на матеріалах окремих великих регіонів Російській імперії XVIII–XIX ст., а й розглядають і в більш локальному вимірі. Окрім того, дослідники звертають увагу не лише на виконання рекрутчини представниками християнських конфесій, а й акцентують на особливостях проведення рекрутських наборів серед різних соціальних груп та етносів. Останнім часом усе частіше об'єктом наукових розвідок стають особливості виконання єврейським населенням рекрутської повинності. Українські науковці, характеризуючи становище євреїв у складі Російської імперії, зазначають, що серед дискримінаційних заходів царської адміністрації щодо юдеїв окреме місце було відведено рекрутській повинності, яка була поширена на них у «натуральній формі» в 1827 р.

Рекрутування євреїв до російської армії у 1827–1874 рр. як наукова проблема стала предметом вивчення одного зі співавторів цієї статті [26]. На основі аналізу архівних джерел Волинської губернії в дисертаційній роботі Т. М. Трофімук-Кирилової було схарактеризовано передумови та причини поширення на євреїв «натуральної» рекрутської повинності, висвітлено державну політику Російської імперії щодо рекрутчини цієї етнічної меншини в XIX ст., розглянуто основні етапи організації та проведення рекрутських наборів єврейських новобранців, доведено, що рекрутчина регламентувала

не лише всі аспекти надання євреями новобранців, а й умови їх перебування в армійських формуваннях та життя після закінчення служби, висвітлено роль євреїв у формуванні інституту військових кантоністів, визначено основні форми уникнення євреями військової служби та розкрито вплив рекрутської повинності на внутрішнє життя єврейських громад у XIX ст. В окремих публікаціях автор докладно проаналізував законодавчу базу виконання євреями рекрутської повинності [24; 27; 28], з'ясовано юридичні підстави, які дозволяли єврейському населенню не виконувати військову повинність «натурою» [25].

Загалом вітчизняні історики частково розглядають рекрутчину й у руслі дослідження політичної та соціальної історії євреїв. До прикладу, О. Б. Беренштейн у своїй дисертації «Дискримінаційна політика царського уряду щодо євреїв у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. (за матеріалами Правобережної України)» та наукових статтях, розкриваючи суть політики російської влади щодо єврейського населення, характеризуючи її негативний вплив на соціальне, духовне, політичне життя євреїв, розглядає й рекрутську повинність як один із негативних чинників впливу на внутрішнє життя єврейських громад [4].

Цінними для дослідження питання рекрутської повинності є наукові розробки Н. О. Щербак про особливості політики імперської влади щодо розв'язання національного питання в Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. [32–33] та В. В. Надольської [17], присвячені висвітленню життєдіяльності всіх етнічних груп Волині, зокрема й євреїв у другій половині XIX – на початку XX ст.

У контексті вивчення історії єврейських громад Правобережної України та Волині, проблем рекрутської повинності єврейського населення частково торкнулися П. Я. Слободянюк [23] та О. М. Іващенко і Ю. М. Поліщук [6]. Зокрема Ю. М. Поліщук, аналізуючи соціально-економічну, освітню, церковно-релігійну політику Російської імперії в етнічній сфері, висвітлив також категорії єврейського населення, які звільнялися від виконання рекрутського обов'язку: *купці; учні державних училищ на період навчання; громади, переселені на землі для ведення сільського господарства; родини, котрі займалися землеробством і могли надати відповідні документи і т. д.* [18].

Проблемою міжетнічних (німецько-чесько-єврейсько-українсько-російських) відносин у Російській імперії у 1796–1914 рр. та дослідженням формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. займається М. В. Бармак [1–3]. У своїй монографії «Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914 рр.)» науковець, розглядаючи особливості впровадження політики самодержавства щодо євреїв Волинської губернії у XIX ст., зазначив, що «військова служба повинна була відіграти вирішальну роль у викорененні “фанатизму” непокірної нації та масовому наверненні іудеїв у християнство, таким чином зменшивши їхню кількість в імперії» [2, с. 123].

Висновки. Аналіз історіографічного доробку українських істориків показав, що питання, пов'язані з рекрутською повинністю населення Російської імперії, викликають усе більше зацікавлення в сучасних дослідників, які активно вивчають цю ще донедавна «білу пляму» вітчизняної науки. Сучасна історіографія характеризується тим, що проблема рекрутчини висвітлюється у світлі регіональної та локальної історії України. Більшість науковців аналізує законодавчі заходи та державну політику російського самодержавства щодо рекрутської повинності, досліджує окремі аспекти організації та проведення рекрутських наборів, вивчає особливості виконання рекрутської повинності представниками різних соціальних верств, релігійних і етнічних меншин (зокрема єврейськими громадами), намагається визначити вплив рекрутчини на суспільно-політичне, економічне, морально-психологічне життя населення Російської імперії XVIII–XIX ст.

Джерела та література

1. Бармак М. В. Міграційні процеси серед німецького, чеського та єврейського населення (1796–1914 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 / М. В. Бармак. – К., 1997. – 27 с.
2. Бармак М. В. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914 рр.) / М. В. Бармак. – Тернопіль : [б. в.] 1999. – 208 с.
3. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні кінець XVIII – перша половина XIX ст. / М. В. Бармак. – Тернопіль : Астон, 2007. – 512 с.
4. Беренштейн О. Б. Дискримінаційна політика царського уряду щодо євреїв у другій половині XVIII – першій половині XIX століття (за матеріалами Правобережної України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 / О. Б. Беренштейн. – К., 1995. – 20 с.
5. Епифанов П. П. Рекрутчина / П. П. Епифанов // Советская Военная Энциклопедия. – Т. 7. – М. : Военная лит., 1979. – С. 103.

6. Івашенко О. М. Євреї Волині : кінець XVIII – початок XX століття / О. М. Івашенко, Ю. М. Поліщук. – Житомир : Волинь, 1998. – 192 с.
7. Карліна О. М. Функціонування магістрату міста Кременця наприкінці XVIII – у 50-х роках XIX ст. / О. М. Карліна // Студії і матеріали з історії Волині. – Кременець : Кремен.-Почаїв. держ. іст.-архїт. заповідник, 2009. – С. 151–159.
8. Ковтун І. О. Рекрутська повинність в Наддніпрянській Україні (1795 – 1874 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 / І. О. Ковтун. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – 22 с.
9. Колєватов О. О. Слобідсько-Українські військові поселення російської армії в 1817–1832 рр. : адміністративно-господарська структура : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. О. Колєватов. – Чернігів, 2007. – 18 с.
10. Луговий Б. В. Військові поселення на Правобережній Україні (1836–1866 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Б. В. Луговий. – Львів, 2009. – 20 с.
11. Мацко Н. С. Військова політика Російської імперії на Правобережній Україні (1792–1874 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. С. Мацко. – Тернопіль, 2012. – 20 с.
12. Мацко Н. С. Військові поселення царської армії на Правобережній Україні / Н. С. Мацко // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. : Історія. – 2009. – Вип. 2. – С. 13–17.
13. Мацко Н. С. Гужова повинність у житті населення Правобережної України (к. XVIII – п. п. XIX ст.) / Н. С. Мацко // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Луцьк, 10–11 трав. 2011 р.). – 2011. – Т. 1. – С. 82–84.
14. Мацко Н. С. Єврейське питання у політиці царизму в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (на прикладі Правобережної України) / Н. С. Мацко // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. : Історія. – 2009. – Вип. 3. – С. 16–20.
15. Мацко Н. С. Імперські військові формування на Правобережній Україні та пов'язані з ними повинності (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Н. С. Мацко // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка : Іст. науки. – 2010. – № 19. – С. 195–204.
16. Мацко Н. С. Російська армія у Правобережній Україні та пов'язані з нею повинності (XVIII–XIX ст.) / Н. С. Мацко // Матеріали LXIII Міжнар. наук. конф. Каразінські читання (історичні науки), (Харків, 23 квіт. 2010 р.). – 2010. – С. 231–232.
17. Надольська В. В. Національні меншини на Волині (середина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / В. В. Надольська. – Луцьк, 1996. – 27 с.
18. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ю. М. Поліщук. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 432 с.
19. Сидорук С. А. До питання про вплив рекрутчини на єврейські громади Правобережної України / С. А. Сидорук // Вісн. Кам'ян.-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки. – 2015. – Т. 8 : До 25-річчя створення кафедри історії України. – С. 183–191.
20. Сидорук С. А. Еволюція нормативно-правової бази рекрутської повинності в Правобережній Україні / С. А. Сидорук // Вісн. Кам'ян.-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки, 2014. – Т. 7 : На пошану академіка П. Т. Тронька (до 100-річчя з дня народження). – С. 267–278.
21. Сидорук С. А. Рекрутська повинність у Правобережній Україні в історичній літературі / С. А. Сидорук // Наук. пр. Кам'ян.-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2009. – Т. 19 : На пошану академіка В. А. Смоля. – С. 158–169.
22. Сидорук С. А. Рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 роках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / С. А. Сидорук. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 20 с.
23. Слободянюк П. Я. Єврейські общини Правобережної України: [наук. іст.-етнол. вид. / П. Я. Слободянюк. – Хмельницький, [б. в.], 2005. – 409 с.
24. Трофімук Т. М. Законодавча база виконання рекрутської повинності єврейським населенням Волинської губернії наприкінці XVIII – у 20-х рр. XIX ст. / Т. М. Трофімук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2010. – Вип. 22. – С. 32–37.
25. Трофімук Т. М. Правові підстави уникнення натуральної рекрутської повинності у Російській імперії (на матеріалах єврейських громад Волинської губернії) / Т. М. Трофімук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Іст. науки. – Луцьк, 2012. – Вип. 10. – С. 85–90.
26. Трофімук Т. М. Рекрутська повинність єврейського населення у 1827–1874 рр. (на матеріалах Волинської губернії) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. М. Трофімук ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – 20 с.
27. Трофімук Т. М. Рекрутські набори з євреїв у батальйони військових кантоністів у російській армії XIX ст. : аналіз законодавчої бази / Т. М. Трофімук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 22. – С. 162–164.
28. Трофімук Т. М. Удосконалення законодавчої бази виконання рекрутської повинності єврейським населенням Правобережної України у 20–50-х рр. XIX ст. / Т. М. Трофімук // Актуальні проблеми вітчизняної та

- всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет : зб. наук. пр. – Вип. 20. – Рівне : РДГУ, 2010. – С. 13–17.
29. Філінюк А. Г. Воєнно-політичне забезпечення інкорпорації політики царизму в Правобережній Україні на межі XVIII–XIX ст. / А. Г. Філінюк // Вісник. Історія. – Вип. 56. – К. : Вид. центр «Київський університет», 2001. – С. 43–47.
30. Філінюк А. Г. Рекрутська повинність у Правобережній Україні на межі XVIII–XIX століть / А. Г. Філінюк // Наук. пр. Кам'ян.-Поділ. ун-ту : у 3-х т. Т. 1. : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл. і аспір. – Вип. 3. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 17–20.
31. Цубенко В. Л. Історія Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії 1817–1857 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Л. Цубенко. – Одеса, 2003. – 17 с.
32. Щербак Н. О. Єврейське питання у внутрішній політиці царизму наприкінці XVIII – у першій чверті XIX ст. / Н. О. Щербак // Укр. іст. журн. – 2004. – № 6. – С. 16–26.
33. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) / Н. О. Щербак. – К. : ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.
34. Ячменихин К. М. Армия и реформы : военные поселения в политике российского самодержавия / К. М. Ячменихин. – Чернигов : Сіверян. думка, 2006. – 444 с.
35. Ячменихин В. К. Подготовка армейского резерва в военных поселениях / В. К. Ячменихин // Україна і Росія в панорамі століть : зб. наук. пр. – Чернігів : [б. в.], 1998. – С. 151–163.

УДК 94:355 (477. 82)

Дмитро Хитрик

Військово-мобілізаційні заходи воюючих сторін на Камінь-Каширщині у Першій світовій війні

У статті проаналізовано вплив військово-мобілізаційних заходів воюючих сторін у Першій світовій війні на економіку й соціальні процеси на території Камінь-Каширщини. Розглянуто питання мобілізації, примусової евакуації населення з прифронтової смуги, реквізицій та конфіскацій що призвело до суттєвого занепаду економіки краю. Схарактеризовано вплив мобілізаційних зусиль українських січових стрільців на просвітництво та деякі особливості змін у конфесійній картині регіону.

Ключові слова: Перша світова війна, мобілізація, евакуація, реквізиції, українські січові стрільці, баптисти, Камінь-Каширщина.

Хитрик Дмитрій. Особенности влияния военно-мобилизационных мероприятий воюющих сторон Первой мировой войны на социально-экономическое положение Камень-Каширщины. В статье анализируется влияние военно-мобилизационных мероприятий воюющих сторон Первой мировой войны на экономику и социальные процессы на территории Камень-Каширщины. Рассматривается вопрос мобилизации, принудительной эвакуации населения из прифронтовой полосы, реквизиций и конфискации, что привело к существенному упадку экономики края. Характеризуется влияние мобилизационных усилий украинских сечевых стрельцов на просвещение и некоторые особенности изменений в конфессиональной картине региона.

Ключевые слова: Первая мировая война, мобилизация, эвакуация, реквизиции, украинские сечевые стрелыцы, баптисты, Камень-Каширщина.

Khytryk Dmytro. The Impact of Military Mobilization Measures of the First World War Belligerents on the Socio-Economic Situation of Kamin-Kashyrskiy Region. The article attempts to analyze the impact of military mobilization measures of World War I belligerents on the economy and social processes in the territory Kamin-Kashyrskiy region. The question of mobilization, forced evacuation from the front line, requisitions and confiscations, which led to a significant decline in the regional economy, are raised at this article. We also cover the impact of the ukrainian sich rifleman mobilization efforts on education and confessional scope change.

Key words: World War, mobilization, evacuation, requisition, ukrainian sich rifleman, Baptists, Kamin-Kashyrskiy region.

Постановка наукової проблеми та її значення. Перша світова війна була важким випробуванням для жителів Волині й Камінь-Каширщини зокрема. Упродовж кількох років населення краю жило в екстремальних умовах. Значна частина населення губернії вимушена була лишати свої оселі напризволяще й вирушати в колонах біженців на Схід і частково на Захід. Господарство Волині було доведено до крайньої межі. Відбувався спад сільськогосподарського виробництва. Великої шкоди зазнали невеликі промислові підприємства, кустарні майстерні. Істотно позначилася на виробництві відсутність кваліфікованої робочої сили, мобілізованої до армії.